

موضوعات و مفاهیم اساسی برنامه

برنامه درسی «علوم و معارف قرآنی» در طول یک برنامه سه‌ساله، با رسالت انس بیشتر و عمیق‌تر دانش‌آموزان این رشته با قرآن، تدوین شده است و اهداف زیر را در قالب یک جلسه دو ساعته در هفته، از سال دهم تا دوازدهم دنبال می‌کند:

- آموزش مباحث فصاحت و تجوید قرآن؛
- قرائت و تمرین مستمر روخوانی و روان‌خوانی قرآن؛
- حفظ سوره‌های جزء سی‌ام قرآن کریم؛
- آموزش مباحث علوم قرآنی به‌عنوان زیربنای فهم؛
- آموزش معارف قرآنی با موضوع «انسان‌شناسی در قرآن»؛ مبتنی بر آرای تفسیری علامه طباطبائی؛
- تمرین تدبیر و فهم آیات قرآن مبتنی بر چهار اصل لغت‌شناسی، ادبیات عرب، درک سیاق و تفسیر قرآن به قرآن.

- پراکندگی تقریبی موضوعات و مفاهیم در کتاب‌های سه پایه

- سیر ارائه محتوا، در برنامه درسی علوم و معارف قرآنی

بخشی از محتوای برنامه درسی علوم و معارف قرآنی به آموزش تجوید و تمرین قرائت قرآن اختصاص دارد. این مهم در کتاب‌های پایه‌های دهم و یازدهم، در قالب دو بخش «قرائت آیات» و «تجوید قرائت» پیگیری می‌شود.

در این دو کتاب، بخشی نیز با عنوان «حفظ نور» با هدف انس بیشتر دانش‌آموزان با قرآن قرار داده شده است. بخش دیگر محتوا در این برنامه درسی، به آموزش علوم و معارف قرآن اختصاص دارد که سیر آن در کتاب‌های دهم تا دوازدهم به این ترتیب می‌باشد:

۱. کتاب علوم و معارف قرآنی (پایه دهم)

در کتاب علوم و معارف قرآنی پایه دهم، قرآن ابتدا از زبان خود قرآن و سپس از زبان بهترین مفسران آن (اهل بیت(ع)) در قالب درس‌های «صفات قرآن»

علوم معارف

معرفی برنامه درسی علوم و معارف قرآن کریم

رشته علوم و معارف اسلامی

دکتر سید سجاد طباطبائی نژاد

کارشناس دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی

مقدمه

«قرآن کریم»، بهترین راهنمای زندگی انسان‌هاست و همه آن‌ها را به سوی سعادت حقیقی و بهشت برین الهی، هدایت می‌کند. از این رو شایسته است، هر مسلمان در حد توان و شرایط، در پیشگاه این کتاب الهی حضور یابد و برنامه زندگی خود را از آن دریافت کند. این موضوع برای دانش‌آموزان رشته علوم و معارف اسلامی، به دلیل اقتضات خاص رشته و علائق ویژه دانش‌آموزان به انس با این کتاب آسمانی، ضرورت دو چندان می‌یابد.

دانش‌آموزان در طول تحصیل در رشته علوم و معارف اسلامی، دروس گوناگونی را با محوریت همین عنوان مطالعه می‌کنند که در این میان، کتاب «علوم و معارف قرآنی» با ایجاد پیوند میان «علوم قرآن» و «معارف قرآن» از یک‌سو، و تشویق دانش‌آموزان به فهم روش‌مند کتاب آسمانی دین اسلام بر مبنای دانش «علوم قرآن» از سوی دیگر، جایگاهی مهم به خود اختصاص می‌دهد.

کتاب‌ها	کتاب پایه دهم	کتاب پایه یازدهم	کتاب پایه دوازدهم	سرفصل‌ها
درصد	درصد	درصد	درصد	
آموزش مباحث تجوید و تمرین قرائت	۷۰	۲۰	۵	الف ب
حفظ جزء سی‌ام	۱۰	---	ج	
آموزش علوم قرآنی	۲۰	۶۰	---	د
آموزش معارف قرآنی و تمرین تدبیر و فهم آیات	---	۱۰	۹۵	هـ و

و «قرآن و اهل بیت(ع)» به دانش‌آموزان معرفی می‌شود. سپس علوم مرتبط با نزول قرآن در پنج درس مورد توجه قرار می‌گیرند: ابتدا به «نزول تدریجی قرآن» بر قلب پیامبر(ص) و حکمت‌های آن اشاره می‌شود و سپس مفهوم و برخی مصادیق «اسباب نزول قرآن» و «سوره‌های مکی و مدنی» تبیین می‌گردد. آیات و سوره‌های نازل شده در مکه و مدینه توسط کاتبان وحی مکتوب می‌شد که کیفیت آن در درسی با عنوان «کتابت قرآن» به صورت مختصر توضیح داده شده است. درس بعدی نیز به تبیین فلسفه «نزول قرآن به زبان عربی» پرداخته است تا مقدمه‌ای برای بیان این نکته باشد که قرآن به زبانی قابل فهم برای همگان نازل شده است تا همگان از نکات و دستورات هدایتی آن بهره‌مند شوند.

در ادامه، در درس هشتم، «قابل فهم بودن قرآن» با تکیه بر دلایل عقلی و نقلی توضیح داده شده و از این رو بر «انسی با قرآن» به منظور فهم بهتر آیات جهت بهره‌مندی از هدایت آن، تأکید شده است. سپس با تکیه بر جنبه هدایتگری قرآن، زبان هدایتگر آیات در قالب «بیان تمثیل‌ها» و «معرفی الگوهای هدایت» تبیین می‌شود. در پایان نیز «علم تفسیر قرآن»، به عنوان علمی که آگاهی از همه این مطالب، مقدمه‌ای برای آن است، معرفی و انواع آن (ترتیبی و موضوعی) برای دانش‌آموزان توضیح داده می‌شود.

۲. کتاب علوم و معارف قرآنی ۲ (پایه یازدهم)

در کتاب علوم و معارف قرآنی پایه یازدهم، حجم بیشتری به بیان «علوم قرآنی» اختصاص یافته و بخش قابل توجهی از محتوای مشهور علوم قرآنی در این کتاب، به دانش‌آموزان ارائه شده است.

اولین درس به بیان «آداب قرائت قرآن» می‌پردازد، چرا که پیش‌نیاز برقراری هرگونه ارتباط با این کتاب آسمانی - از جمله مراجعه برای فهم و تفسیر آن - آشنایی با این آداب و رعایت آن‌هاست. سپس با توجه به هدف کلی کتاب، اصطلاح «علوم قرآن و مصادیق گوناگون آن» تعریف و تبیین می‌شود. پس از آن قرآن از منظر اجزای تشکیل‌دهنده آن مورد توجه قرار می‌گیرد و دو درس «آیه و سوره» و «فوائج سور» این اجزا را به خوبی تبیین می‌کنند.

در ادامه، کیفیت و مراحل ارائه آیات و سوره‌های قرآن به صورت یک متن مکتوب و زیر نظر پیامبر و اصحاب بزرگ ایشان، در درس «جمع قرآن» مورد توجه قرار گرفته است و چگونگی «تعلیم قرآن به مسلمانان توسط پیامبر(ص) و اصحاب ایشان»، به منظور بهره‌مندی همگان از هدایت این کتاب آسمانی، تبیین شده است. پس از آن، با تکیه بر جنبه هدایتی قرآن و ضرورت فهم آیات هدایتگر آن، شیوه‌ها و رویکردهای

متفاوت در فهم این کتاب آسمانی در دنیای معاصر، در دو درس «ترجمه قرآن» و «انواع تفسیر اجتهادی» مورد توجه قرار گرفته است. در پایان نیز در قالب چهار درس به صورت کارگاهی، روش این فهم در سطح درک و فهم دانش‌آموزان مطرح شده است.

این چهار درس، با رویکردی متفاوت نسبت به هشت درس پیشین تدوین شده‌اند. در این چهار درس، دانش‌آموزان شیوه عملی فهم و تفسیر قرآن را از رهگذر «مراجعه به کتاب‌های لغت»، «استفاده از صرف و نحو عربی در فهم معنا»، «مراجعه به سیاق آیات» و «تمرین تفسیر قرآن به قرآن»، تجربه می‌کنند. این فرایند به دلیل اهمیت آن، در قالب نمودار ۱ نشان داده شده است.

۳. کتاب علوم و معارف قرآنی ۳ (پایه دوازدهم)

این کتاب، برخلاف کتاب‌های پیشین، ارائه معارف قرآنی را هدف خاص خود قرار داده است. موضوع خاصی که برای انتقال معارف قرآنی محور تألیف دروس قرار گرفته، موضوع «انسان‌شناسی قرآنی» است.

کتاب، از ده درس تشکیل شده است. در ابتدای هر درس، آیاتی مرتبط با محتوا و هدف کلی درس، برای تمرین قرائت دانش‌آموزان ارائه شده است و سپس محتوای درس آغاز می‌شود. سیر کلی محتوای کتاب از این قرار است:

انسان به عنوان جانشین الهی، استعدادها و ظرفیت‌های عظیمی دارد، اما از جایگاه حقیقی خویش غافل شده و از آن دور افتاده است و می‌باید با بهره‌گیری از ظرفیت‌های خدادادی خود به سوی آن جایگاه حرکت کند. هر چند که خداوند این جهان و زینت‌های آن را شایسته جانشین خود و مخصوص بهره‌مندی او، به زیباترین وجه آفرید، تا انسان‌ها با زندگی در آن، ایمان را به عنوان زینت حقیقی روح در خود به ظهور برسانند، اما برخی انسان‌ها با مشغول شدن به نعمت‌های آن، به «حیات دنیا»، یعنی مرتبه پایین‌تر حیات انسان که مربوط به جسم مادی او و پرداختن به نیازهای مادی‌اش است، رضایت داده و از حقیقتی که ورای آن مظاهر مادی وجود دارد و هدف از خلقت انسان بوده، غافل می‌شوند. ریشه این غفلت و رضایت دادن به «حیات دنیا»، غفلت انسان از خود حقیقی‌اش است که موجب می‌شود، او به خود مادی‌اش مشغول شود و برای بازگشت به جایگاه حقیقی خود تلاش نکند. قرآن در مقابل «حیات دنیا»، از «حیات طیبه» سخن به میان می‌آورد؛ حیاتی قلبی که می‌تواند انسان را به جایگاهی برساند که شایسته آن است. زندگی انسان‌ها در سایه این حیات در زمین، آثار و ویژگی‌هایی مانند آرامش، درک عمیق مسائل و ... می‌یابد. دیگرانی که تنها به «حیات

کتاب علوم و معارف قرآنی (۳)، برخلاف کتاب‌های پیشین، ارائه معارف قرآنی را هدف خاص خود قرار داده است. موضوع خاصی که برای انتقال معارف قرآنی محور تألیف دروس قرار گرفته، موضوع «انسان‌شناسی قرآنی» است

دنیا» رضایت داده‌اند، از چنین آثار و ویژگی‌هایی محروم هستند.

از آنجا که انسان موجودی اجتماعی است، **بستر تحقق حیات طیبه در نگاه قرآن، «جامعه ایمانی»** است. تأثیر جامعه برای رقم زدن سعادت انسان‌ها تا جایی است که **قرآن برای آن هویت و شخصیت مستقلی در نظر می‌گیرد؛** هویتی که برابند روح جمعی انسان‌ها در جامعه است و می‌تواند اراده‌های افراد را در جامعه تحت تأثیر خود قرار دهد. محور وحدت روح جمعی و اراده‌های افراد در جامعه، دین، آیین و اعتقاد حق یا باطل است؛ که این وحدت‌بخشی به روح جمعی جامعه بر محور **آئین حق یا باطل، توسط «ولی جامعه» - حق (الهی) یا باطل (طاغوتی) - صورت می‌گیرد.** بر این اساس، تنها «ولی جامعه» است که می‌تواند روح جمعی جامعه را بر محور ارزش‌های حق الهی متمرکز سازد و آن‌ها را به وحدت برساند. با اتصال افراد در یک جامعه ایمانی بر محور ولی به یکدیگر و تشکیل روح جمعی بر محور ارزش‌های الهی جامعه‌ای پدید می‌آید که می‌تواند فطرت انسان‌ها را شکوفا سازد و آن‌ها را به مقام و جایگاهی برساند که شایسته آن هستند.

لازم به ذکر است که این محتوا در قالب ادبیات تفسیری، براساس آرای علامه طباطبائی (ره) در «تفسیر المیزان» و به صورت کاملاً روشمند، مبتنی بر آنچه دانش آموزان قبلاً در پایه‌های دهم و یازدهم، ذیل علوم قرآن آموخته‌اند، ارائه شده است.

رویکرد کلی حاکم بر برنامه

در این برنامه سعی شده است، محتوایی که به دانش‌آموزان ارائه می‌شود:

اولاً، کاربردی باشد. به این معنا که در بیان مباحث مربوط به فصاحت و تجوید، از ارائه قواعد سنگین و پیچیده تجویدی اجتناب شده است و مباحث تنها ناظر بر خروجی مورد نظر از تجوید ارائه شده‌اند. در بیان مباحث علوم قرآن نیز، آن دسته از علوم قرآن انتخاب شده‌اند که کاربرد آن‌ها در فهم آیات به صورت کاربردی برای دانش‌آموزان ملموس باشد. بر همین اساس، از بیان اختلاف نظر علما پیرامون این مسائل اجتناب شده است. **ثانیاً، قابل درک باشد و ایجاد شبهه نکند.** بدین منظور، ذیل مباحث علوم قرآن، آن دسته از علوم قرآنی انتخاب شده‌اند که بتوان آن‌ها را به زبان ساده برای دانش‌آموزان تبیین کرد و نیز بیان آن موضوعات، برای آن‌ها ایجاد شبهه نکند. لذا طرح مباحثی چون تاویل، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، و ... از دستور کار خارج شد.

ثالثاً، علمی و مبتنی بر آرای صاحب‌نظران

شناخته شده باشد. مباحث کتاب، هر چند با زبان ساده و قابل درک برای دانش‌آموزان مطرح شده است، اما این به معنای کاستن از دقت و علمیت در بیان محتوا نیست و محتوا مبتنی بر نظر بزرگانی چون آیت‌الله معرفت و علامه عسکری (در بخش علوم قرآنی) و علامه طباطبائی (در بخش معارف قرآنی) ارائه شده است. البته در این میان از درس‌نامه‌ها و سایر کتب موجود برای تبیین دقیق‌تر مسائل بهره برده شده است.

رابعاً، به صورت کاملاً تعاملی میان دبیر و دانش‌آموزان ارائه شود. با بررسی این کتاب‌ها می‌بینیم، بخش قابل توجهی از محتوا و اهداف دروس در قالب تمرین‌های کلاسی با عنوان «فعالیت کلاسی» یا «تدبیر قرآنی» به دانش‌آموزان منتقل می‌شود. این فعالیت‌ها بستر ورود مستقیم دانش‌آموزان به تبیین محتوای درس زیر نظر دبیر، محسوب می‌شوند و محتوا را در قالب تعامل میان آن‌ها و دبیر منتقل می‌کنند. این امر نه تنها سطح مشارکت دانش‌آموزان را در کلاس افزایش می‌دهد، بلکه موجب می‌شود آن‌ها خود کاربردی بودن مباحثی را که آموخته‌اند، درک کنند.

تدریس و ارزشیابی برنامه

با توجه به اینکه محتوای هر یک از این کتاب‌های سه پایه، با دیگری متفاوت است و هر کتاب، بیان مفاهیم و موضوعات خاصی را دنبال می‌کند، از این رو، روش تدریس و ارزشیابی کتاب‌ها با هم متفاوت است. مقدمه هر یک از این کتاب‌ها در قالب «سخنی با دبیر محترم»، نکاتی کلی برای تدریس و نیز ارزشیابی محتوا به منظور اطلاع همکاران و دانش‌آموزان ارائه می‌کند. تفصیل این مطلب در کتاب «راهنمای تدریس» هر یک از دروس ارائه می‌شود. لازم به ذکر است، از آنجا که میان محتوا و مطالب این کتاب‌ها، ارتباط و به هم پیوستگی خاصی وجود دارد، ضروری است همکاران محترم هنگام تدریس یک کتاب، نسبت به محتوای ارائه شده در کتاب‌های پیشین و پیش‌دانسته‌های دانش‌آموزان در این خصوص، آگاهی کافی داشته باشند.

خاتمه

برای بهره‌مندی از هدایت‌های قرآن، ضروری است مهارت استفاده از قرآن کسب شود. برنامه درسی «علوم و معارف قرآنی» سعی دارد، توانایی دانش‌آموزان رشته علوم معارف اسلامی را در سطحی تخصصی، در حوزه قرائت قرآن و فهم روشمند آیات، ارتقا دهد و زمینه انتقال ایشان را از علوم قرآنی پیش‌آموخته به معارف قرآنی فراهم سازد. امید است این برنامه با بهره‌گیری از نور قرآن، گامی مؤثر در راستای تربیت قرآنی دانش‌آموزان و انس هرچه بیشتر آن‌ها با این کتاب آسمانی به حساب آید.